

טעם אכילת תפוח בדבש

הרב יהושע ון דייק

שאלה:

א. מהו המקור ההלכתי לאכילת תפוח בדבש בראש השנה ומה עניינו?

ב. בסידור 'עולת ראייה' למרן הרב זצ"ל (ח"ב עמ' שיט) מובאים ה"סימנים" השונים וה"יהי רצון" של כל אחד מהם. הסימנים מסודרים שם לפי הסדר הבא: תפוח בדבש, רוביא, כרתי, סילקא, תמר, קרא, רימון, ועוד. נשאלת השאלה: היאך ייתכן שאכילת התפוח בדבש קודמת לאכילת התמר והרימון, והרי נפסק בשו"ע (או"ח ריא, א') שאם היו לפניו מיני פירות הרבה, אם ברכותיהם שוות ויש ביניהם ממין שבעה - מקדים מין שבעה אף על פי שאינו חביב כמו המין האחר? (וכן כתב בלוח א"י לגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל).

תשובה:

א. המקור לאכילת תפוח בדבש בראש השנה

בספר 'נפש הרב' לרב צבי שכטר שליט"א (עמ' רט סעיף כה) מובא:

שמעתי פעם מרבנו (הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל) שמנהג הגר"א היה שלא לאכול ענבים בראש השנה, דלחדא דעה עץ הדעת גפן היה, עיין גמ' סנהדרין (דף ע') ובראש השנה נברא האדם, ובו ביום נצטווה, ובו ביום חטא (עיין ר"ן פ"ק דראש השנה שהביא כן מהפסיקתא), ובגמ' כריתות (דף ו' ע"א) מבואר דבראש השנה סימנא מילתא - לעניין מה לאכול ומה שלא לאכול, ובוודאי שמן הנכון שלא לאכול ענבים, שגרמו קללה לעולם ביום הזה. וכשהזכיר כן רבנו (הגרי"ד זצ"ל) שאלו אחד מהשומעים, דא"כ אין לאכול ג"כ תפוח, דהלא עץ הדעת תפוח היה. וענהו רבנו תכף ומיד, דזה בודאי אינו נכון, אלא דלחד מ"ד אתרוג היה, ואתרוג בלשון התנ"ך נקרא תפוח, והנוצרים בלבלו תפוח של תנ"ך בתפוח של היום. בזמן התנ"ך הרי לא היו בכלל (מה שנקרא אצלנו) תפוחים בארץ ישראל, ובשיר

השירים נזכר שריח אפך כתפוחים, ובודאי כוונת הפסוק לאיזה פרי הדר (ציטרוס), שהריח הולך למרחוק, ועיין תוס' סוף תענית (כ"ט ע"ב ד"ה של תפוחים) שהביאו בשם יש מפרשים דכוונת תפוחים דקרא היינו אתרוגים.

ואכן בגמ' בכריתות (דף ו', א) שבה מוזכר המנהג לאכול "סימנים" בראש השנה, ושם מפורטים הסימנים – לא נזכרה אכילת תפוח בדבש. אך הטור (או"ח, תקפג) לאחר שהביא את מנהג הגמרא כתב: "ומזה רבו המנהגים כל מקום ומקום לפי מנהגו, כמו באשכנז שרגילין לאכול בתחילת הסעודה תפוח מתוק בדבש לומר תתחדש עלינו שנה מתוקה".

ובדרכי משה (שם אות ג') הביא בשם המהרי"ל (הל' ראש השנה, ו'-ז') את הטעם לדבר וז"ל: "ומה שלוקחין תפוח כדי לרמוז על שדה תפוחים הידוע הנרמז במקרא (בראשית כ"ז, כז) 'רָאָה רִיחַ כְּרִיחַ שְׂדֵה' (תענית כט, ב)". וכוונתו לגמרא בתענית (שם) הדורשת פסוק זה: "אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: כריח שדה של תפוחים".

טעמו של המהרי"ל צריך עיון: וכי מהו ההקשר בין שדה התפוחים שבברכת יצחק ליעקב ובין ראש השנה? על כך עונה הגר"א בביאורו לשו"ע (או"ח תקפג, ד"ה תפוח): "... כריח שדה ומתרגמין חקל תפוחים והיה בראש השנה כידוע". הגר"א מביא בשם הזוהר שברכת יצחק ליעקב הייתה בראש השנה ואז הריח את בגדיו שהיו כריח שדה תפוחים, ועל כן אנו נוהגים לאכול תפוח ביום זה. ולקמן נבאר את העניין ואת הקשרו לראש השנה.

דברי המהרי"ל, שאכילת הפרי הנקרא בימינו "תפוח" היא סימן לריחו של התפוח המקראי, סותרת לכאורה את דברי הגר"ד סולוביצ'יק זצ"ל שטען שהפרי שנקרא בימינו "תפוח" איננו התפוח המקראי וזהו זיהוי מוטעה שנעשה על ידי הנוצרים! ואם כן קשה, הייתכן שהמהרי"ל הלך שולל אחר טעותם? ואכן תוס' בגמרא בתענית (שם ד"ה של תפוחים) כתב: "יש מפרשים 'כתפוחים' – כריח אתרוגים". אך אם כן מדוע איננו אוכלים אתרוג בראש השנה כדי לתת סימן לריחו של שדה התפוחים? ראייה נוספת לזיהויו של ה"תפוח" המקראי כאתרוג יש להביא מן הגמ' בשבת (דף פ"ח ע"א): "א"ר חמא ברבי חנינא: מהו דכתיב (שיר השירים ב'): 'כתפוח בעצי היער כן דודי בין הבנים?' למה נמשלו ישראל לתפוח? לומר לך, מה תפוח זה פריו קודם לעליו אף ישראל הקדימו נעשה לנשמע". וכתב רש"י (ד"ה פ"ח): "כך דרכו, וחלוק משאר אילנות, חנטת פירותיו קודם לעליו". ובתוס' (שם ד"ה פ"ח) הקשו בשם ר"ת – שהרי אנו רואים שעץ התפוח גדל כשאר אילנות? ומתרגמים: "דתפוח היינו אתרוג, וריח אפך כתפוחים" מתרגמין כריחא דאתרוגא", ומסבירים התוס':

שמכיוון שהאתרוג דר באילנו משנה לשנה, פירות השנה הקודמת קודמים לעלי השנה החדשה. ולענייננו – ניתן להביא ראיה גם מדברי התוס' הללו שתפוח פירושו אתרוג.

ה' בן איש חי' בספרו 'בניהו' מקבל את מסקנת התוס' ש"תפוח" המקראי היינו אתרוג, אך אינו מקבל את הסברם היאך חנטת האתרוג קודמת לעליו, וז"ל:

ומה שתירץ ר"ת ז"ל דתפוח זה אתרוג... הנה זה אמת. אך מה שכתב שפריו קודם לעליו מפני שדר באילן משנה לשנה וכו' הנה זה תימה מאד. חדא: מה לנו לאותם שהיו בראשונה, והלא כל שנה העלין החדשים קודמים לפירות החדשים". עוד מקשה 'בניהו' על דברי התוס' מבחינה מציאותית – שלא מצינו בעץ האתרוג נשירה של העלים, וכמו שהאתרוג דר באילן משנה לשנה כמו"כ גם העלים דרים באילן "ולא ימצא שום אילן פירותיו דרין בו, ואין עליו דרין בו, ואיך אומר פירותיו קודמים לעליו?"

לכן מציע 'בניהו' (שם) ביאור מחודש, שלפיו קדימת החנטה לעלים באתרוג אין הכוונה לקדימה בזמן, אלא לקדימה בראייה – "כי מחמת גודלו של פרי האתרוג אז כשאדם בא מרחוק רואה את הפירות קודם שיראה העלין מחמת גודלן של פירות. ועל הראייה קאמר פירותיו קודמין לעליו...".

ומאחר ש-ה' בן איש חי' (פרשת נצבים שנה א' סעיף ד') מביא את טעם המהרי"ל כטעם אכילת תפוח בדבש, וז"ל: "וכתבו האחרונים ז"ל הטעם שמביאין תפוח רמז לחקל תפוחין קדישין בסוד "ראה ריח בני כריח שדה" – אם כן שוב חוזרת השאלה: מדוע איננו אוכלים אתרוג כסימן לריחו של שדה התפוחים?"

אמנם בספרו 'בן יהודע' (על הגמ' שבת שם ד"ה למה) פירש ה' בן איש חי' שהתפוח המקראי הוא התפוח שבימינו, ואת קדימת הפירות לעלים ביאר כקדימת חנטת הפרי לעלים, וז"ל: "פירוש, כשיחנט הפרי עדיין העלין לא נגמרו כל צרכן, אבל ודאי הם (העלים) יוצאין ונראין קודם חנטת הפרי ורק נגמר גידולם אחר חנטת הפרי". (לתיאורו של ה' בן יהודע' קיבלתי הסכמה מחקלאים בני יישובנו העוסקים בגידול תפוחים).

אלא שאת ספרו 'בניהו' כתב ה' בן איש חי' לאחר שחיבר את ספרו 'בן יהודע', ואם כן ייתכן שלאחר זמן חזר בו ופירש שה"תפוח" היינו אתרוג. אלא שצ"ע מתי הופיע ספרו "בן איש חי" ואולי עפ"י תישוב קושייתנו. וצ"ע ודו"ק].

ב. קיומו של מנהג לאכול אתרוג בראש השנה

אם אכן פירושו של "שדה תפוחין" הוא שדה אתרוגים, כדברי התוס', והסיבה לאכילת תפוח בראש השנה הוא מפני שברכה זו שברך יצחק את יעקב הייתה בראש השנה, א"כ מן הראוי היה לקיים את מנהג אכילת תפוח בדבש המוזכר בגמ' באכילת אתרוגים!

ואכן גרסת הטור (או"ח סי' תקפג) לגמ' בבכריתות (דף ו', א) היא:

אמר אביי, השתא דאמרת סימנא מלתא היא, יהא איניש רגיל למיכל בריש שתא אתרוגא, קרי, רוביא, כרתי, סלקא ותמרי. רוביא... ירבו זכויותינו, כרתי - יכרתו שונאינו, סלקא - יסתלקו אויבינו.

אמנם הבית יוסף על אתר (ד"ה ומ"ש רבינו אתרוגא) באיזכור האתרוגא בגרסת הגמ' העיר על דבריו: "ליתיה בגמרא בנוסחי דידן". אך נראה שבנוסח שהיה לפני הטור כך היה כתוב. ואם "תפוח" פירושו אתרוג כדברי התוס' הנ"ל, א"כ מובנת סיבת האכילה של האתרוג בראש השנה, על פי ביאור הגר"א - שיצחק הריח שדה תפוחים בראש השנה ואז בירך את יעקב.

ואכן ה'שדי חמד' (מערכת ראש השנה סי' ב' אות ד' ד"ה ואם יש לאכול אתרוג) דן בשאלה האם יש לאכול אתרוג בראש השנה. והביא את גרסת הטור והוסיף:

ובספר 'יוסף את אחיו' (דף ו' אות ח') כתב הרב טעם לאכילת אתרוג בליל ראש השנה, לפי שאמרו בפרק הרוואה (דף ז', א) הרוואה אתרוג בחלום הדור הוא לפני קונו. ולכן סימנא מילתא לאכול אתרוג ולומר 'יהי רצון שנהיה הדורים במצוות' כמו שאוכלים רוביא ואומרים שירבו זכויותינו וכו'. והוסיף בשם ספר פרי האדמה (לרבי רפאל ב"ר שמואל מיוחס זצ"ל שכיהן כראשון לציון משנת תקט"ז עד פטירתו בשנת תקל"א) "שמנהג עיר קדשנו ירושלים תובב"א לחלק בליל שני של ראש השנה אתרוגים כדי לומר שהחיינו. ושכתב ב'מועד לכל חי' שנכון לעשות מאתרוג מתיקה ולכבד בו את הבאים לקבלת פנים בראש השנה. וכתב עוד בספר 'יוסף את אחיו' שנראה מדברי הרב 'ראש יוסף' (סי' תקפג) שמנהגו היה לאכול אתרוג, ושנתן טעם לומר ולבקש שנוכה לקיים מצוות אתרוג. ועוד שכמו שאתרוג פרי הדר כן נהיה מהודרים במצוות וכו'. ועוד כדי לתקן חטא עץ הדעת למאן דאמר אתרוג היה. הנה מה טוב לאכול ממנו ביום שקלקל בו ולברך עליו והיינו שיאכלנו קודם הנטילה כדי שיוכל לברך עליו כי הברכה הוא התיקון וכו' אלו תורף דברי רב 'הוד יוסף' שם... ואנוכי הצעיר נער הייתי כשיצאתי מעיר קודשנו ירושת"ו (כבן עשרים) ולא שמעתי מאכילת אתרוג בליל ראש השנה (ולברכת

שהחיינו בליל שני זכורני שהיו מחלקים זיתים) אבל אין 'לא ראינו' ראייה, וסהדותיה דהאי תנא דידן מרן ה'פרי האדמה' נאמנה. ועם שבהיותנו בחו"ל רחוק לקיים זה כי ביוקר יעמוד לנו ודיינו לקנות אתרוג לקיים מצוות החג אולי נוכח לשוב לארץ הקדושה ושם נוכל לקיים מנהג אבותינו אי"ה.

הרי עדות מגברא רבה שנהגו לאכול אתרוג בראש השנה כגרסת הגמ' בכריתות על פי הטור. ואמנם ה'שדי חמד' הביא טעמים אחרים נוספים, אך אין הם סותרים לטעם שכתב הגר"א, וחזי לאיצטרופי.

ג. מדוע לא אוכלים ענבים בראש השנה

אלא שהטעם השלישי שהביא ה'שדי חמד', שאכילת האתרוג באה לתקן את חטא אדה"ר (למ"ד שעץ הדעת היה אתרוג) קשה, שהרי טעם זה סותר את דברי הגר"א שכתב להימנע מאכילת ענבים בראש השנה משום שישנה דעה שעץ הדעת היה גפן וא"כ אכילת פרי זה גורמת לקטרוג! (וכפי שנוהר הגרי"ד סולוביצ'יק זצ"ל שהבאנו לעיל). דברי הגר"א שלא לאכול ענבים בראש השנה הוזכרו בספר 'מעשה רב' (שנכתב על ידי רבי יששכר בער זצ"ל זקן ההוראה בוילנא) בהלכות ימים נוראים (סימן רי) שכתב: "בליל שני מברך זמן אף בלא פרי חדש... ואין לאכול ענבים בראש השנה והטעם על פי סוד". והובא שם ביאור בשם ה'אמרי שמואל' וז"ל: "אולי אל זה רמז לנו רבינו ז"ל, לדברי הזהר להלן שם, דאילנא דחב ביה אדם קדמא ענבין הוו... וידוע דאדם הראשון נברא בראש השנה ואכל באותו היום מעץ הדעת. והלכך אין לאכול ענבים באותו יום כדי לתקן החטא של אדם הראשון, והבן".

אלא שטעם זה קשה. הרי ישנן ד' דעות מה היה אותו עץ הדעת: גפן, תאנה, אתרוג וחיטה (כמובא בגמ' סנהדרין דף ע; ובבראשית רבה, טו). אם כן מדוע לא מצאנו שיש להיזהר מאכילת תאנים או לחם העשוי מחיטה! ומדוע דווקא ענבים ותאנים נאסרו? ועוד קשה – אם עץ הדעת היה גפן, מדוע רק אכילת הענבים נאסרה ולא שתיית היין? (וייתכן שזוהי הסיבה שה'אמרי שמואל' ביאר זאת בלשון "אולי", ולא כתב זאת בוודאות. ועל כן נראה לומר שהסיבה להימנע מאכילת ענבים בראש השנה איננה מפני חטא עץ הדעת, דאדרבה, זו אמורה להיות דווקא סיבה לאוכלו בראש השנה כדברי ה'ראש יוסף' – כדי לתקן את חטא אדם הראשון דווקא ביום שבו קלקל. והסיבה למניעת אכילת ענבים בראש השנה על פי הנגלה היא כפי שמופיעה בספר 'מטה אפרים' (לגאון ר"ז מרגליות ז"ל, סי' ת"ר סק"ו): "יען

שבמדינות אלו שאין ענבים מצויים ומביאין ממקומות אחרים ועל הרוב הם בוסר וכו'... אין ליקח מהם משום ספק ברכה וכו'".

כלומר: לפי 'מטה אפרים' הנהיגו שלא לאכול ענבים בראש השנה כדי להימנע מספק ברכות, שכן הענבים שבאותו מקום היו בוסר בתקופת ראש השנה, ויש ספק האם ברכתם בורא פרי העץ או בורא פרי האדמה. [השו"ע (או"ח, רב, א) הכריע שאם ראוי לאכילה על ידי הדחק אפשר לברך בורא פרי העץ. אך ה'ביאור הלכה' (שם ס"ה ושאר כל האילן) חלק וסבר שאין לברך בורא פרי העץ עד שיגיעו לעונת המעשרות, והביא את ביאור הגר"א שס"ל דבענבים אין לברך בורא פרי העץ עד שייראו החרצנין בתוכם וקודם לכן אינו מברך אלא בורא פרי האדמה, וא"כ הרי זה ספק ברכות. וכן כתב החיי אדם (כלל נא, ס"ז) והסתפק עוד יותר וכתב:

הפירות בקטנן כל זמן שהם חמוצים אע"ג דמקצת בנ"א אוכלים אותו כך, בשו"ע פסק שאם נאכל על ידי הדחק מברכין בורא פרי העץ, וצ"ע. ונראה לי דאין מברכין אלא שהכל אם לא שבשלך או מתקן באור... ואם מתקן באור או על ידי טיגון מברך שהכל... ועל ענבים מדינא אין מברכין עליו בורא פרי העץ עד שיהיה כפול הלבן, דקודם לזה נקרא בוסר. וכיוון שאין אנו בקיאים בשיעור 'פול הלבן' לכן אין מברכין עד שיהיה גדול ביותר. ולכן במדינות אלו שלוקחים ענבים בליל ראש השנה לברך שהחיינו ומברכין בורא פרי העץ צריך להודיע שלא יברכו לבטלה אלא יברכו בורא פרי האדמה.

אמנם טעם זה אינו מתיישב עם האמור ב'מעשה רב', שהטעם הוא על פי הסוד, ואילו לדברינו הטעם הוא על פי נגלה! לכן מסתבר ביאורו של בעל 'פעולת שכיר' על הגר"א (שם): "זכר לדבר עיין ברכות דף נו, ב - הרואה ענבים וכו' בחלום ישכים ויאמר: 'כענבים במדבר', קודם שיקדמנו פסוק אחר: 'ענבימו ענבי ראש' וכו'".

וב'אמרי שמואל' (על 'מעשה רב' שם, סעיף ה') ניסה לחבר בין הטעמים, הסוד והנגלה, וביאר שהסיבה שקיים ספק מה לברך על פרי בוסר היא מפני שאכילתו מזיקה ונחשבת לסימן רע. כראיה לכך הוא מפנה לדברי הזוה"ק (פרשת תרומה דף קמד, א): "מאן דחמי ענבין בחלמיה כו' אוכמין בזמנן (פירוש: בגמר פרי) - טבין, דלא בזמנן צריכין רחמי". על פי דברי הזוהר הללו ביאר ה'אמרי שמואל' את הגמ' בברכות - "הרואה ענבים בחלום ישכים ויאמר וכו'", כלומר: שמדובר ברואה ענבים בוסר בחלום, ולפיכך זהו סימן רע ולכן צריך להשכים ולומר פסוק שימתיק את הסימן הרע של החלום. נמצא שהמנהג שלא לאכול ענבים - היינו ענבי בוסר וכוה יש טעם על פי נגלה (ספק ברכות) ועל פי הסוד (סימן רע).

ובפירוש 'מתוק בדבש' לזוהר שם, קישר בין הסימן הרע שיש באכילת ענבי בוסר ובין חטא אדם הראשון – על פי דברי הזוהר (שם) האומר שאדה"ר אכל ענבים מרורים, עיי"ש.

[הזוהר (שם) מרחיב ואומר שמי שרואה בחלומו ענבים לבנים – זהו סימן טוב תמיד, ורק הרואה ענבים שחורים – בזמנו זהו סימן טוב, ולפני זמנו זהו סימן רע. ומבאר הזוהר דאדה"ר אכל ענבים מרורים והם ענבים שחורים הרומזים למידת הדין שדבקה בהם (הגבורות של המלכות). ויש ענבים לבנים המורים על החסדים והרחמים. לכן ענבים לבנים הם טובים תמיד והשחורים צריכים רחמים כי הם מצד המצוות ומהשפעת כח הדין, ובזמן בישולם הם טובים – כי אז נמצאים כל מיני ענבים וכשגם הלבנים שולטים הכל נמתק כי השחורים נמתקים בלבנים, כי בזמן התעוררות החסד גם הדינים הם צורך לתיקון השכינה והכל הוא תיקון אחד. עיי"ש. וקטונתי מלהבין בדברים עמוקים אלו. ולפי זה הקפידא בראש השנה היא רק שלא לאכול ענבים שחורים, והגר"א שלא חילק בזה במפורש – לכאורה מפני שהענבים המצויות בזמנו היו שחורים ורובם היו בוסר]. לאור ביאורים אלו, מובן מדוע הקפידא של הגר"א הייתה דווקא על אכילת ענבים, ולא קשה מדוע לא הקפיד להימנע מאכילת תאנים, חיטים ואתרוגים בראש השנה. וכמו כן מובן מדוע לא חשש לשתיית יין בראש השנה, למרות שהם עשויים מענבים (שכן היין עשוי מענבים בשלות ולא מענבי בוסר).

ד. ממת' החל המנהג לאכול בראש השנה תפוחים של ימינו?

מכל הנ"ל יוצא שהיה ראוי לאכול דווקא אתרוג בראש השנה, אם כן כיצד השתרש המנהג לאכול תפוחים של ימינו בראש השנה? ונראה לתרץ כפי שמוכח ב'שדי חמד' (שם), שבחו"ל האתרוג היה נדיר ביותר ובקושי זכו להשיגו לכבוד חג הסוכות. ואכן ה'שדי חמד' כתב זאת בהיותו בחו"ל, ולפיכך הוא מסיים ואומר: "אולי נזכה לשוב לארץ הקדושה ושם נוכל לקיים מנהג אבותינו אי"ה". ואף במקומו של הטור לא היו מצויים אתרוגים, ולכן על פי שגרסתו בגמ' (בכריתות) הייתה "אתרוגים", הוסיף הטור וכתב מיד לאחר מכן: "ומזה רבו המנהגים כל מקום ומקום לפני מנהגו, כמו באשכנז שרגילין לאכול בתחילת הסעודה תפוח מתוק בדבש לומר תתחדש עלינו שנה מתוקה" (או"ח, תקפג). משמע שהמעבר לקיים את ה'סימן' בתפוחים נעשה מחיסרון באתרוגים. וכן כתב בחידושי הרי"ד במברגר (הובא בילקוט מפרשים בסוף הטור החדש) על הבית יוסף וז"ל: "ואולי דכיון דאתרוג מקרי גמי תפוח ולכן במקומות דשכיחי אתרוגים לוקחין (אתרוגין) מטעם דאיתא (בגמ') בשבת הנ"ל, ובמקומות דלא שכיחי לוקחים תפוח דגם הוא שם אתרוג".

ולפי דברינו לא צריך לומר שלא גורסים בגמ' בכריתות "אתרוגא" כהבית יוסף. אכן הטור גרס זאת, אלא שמכיוון שבמקומו באשכנז לא היו האתרוגים מצויים לאכילה בראש השנה, לכן הביא את המנהג לאכול תפוח בדבש. כלומר: התפוח הוא המין הקרוב ביותר לאתרוג, מפני שגם האתרוג נקרא תפוח, ולכן הוא התקבל כתחליף לאתרוג במקומות שלא ניתן היה להשיגו. ואם נשאל: סוף סוף מה העניין בזה, והרי על פי הוזהר, יצחק הריח בראש השנה שדה תפוחים, דהיינו שדה אתרוגים, וזה אינו תפוח של ימינו, ואם כן מה העניין לקחת תפוח של ימינו? והרי זה רק שיתוף השם, ותו לא!

כדי לענות על כך יש להתבונן בכל עניין ה"סימנים" ומשמעותם. מדברי הגמ' בכריתות אנו לומדים שניתן לקחת כל מיני אכילה עם שמות שונים ולומר יהי רצון הקשור לשם הפרי אפילו אם שם הפרי הוא בלע"ז, וכמו שכתב הטור (שם): "ובפרובינציא נהגין להביא על השלחן כל מיני חידוש". וכן כתב המשנה ברורה על דברי השו"ע (שם סעיף א') שרגילין לאכול בראש השנה רוביא, וכתב המשנה ברורה (שם ס"ק א'): "והוא הדין מה שנקרא בלשונות אחרים לשון רוביה, יאכל כל מדינה ומדינה כלשונה". מכאן שבענייני סימנים דימוי השם הוא הגורם הקובע לאוכלם, ולכן העדיפו את התפוח הדומה לאתרוג בשמו.

דברים אלו מבוארים ביתר ביאור בדברי השל"ה (מסכת ראש השנה עמוד הדין ד"ה ז"ל הטור). הקשה השל"ה: "ולכאורה יש להקשות במ"ש 'רוביא - ירבו זכויותינו', אמת, כי לשון 'רוביא' מורה על ירבו, אבל איך נרמז שם שזכויותינו ירבו? דלמא זכויות דעלמא? וכן ב'כרתי - יכרתו שונאינו', איך נרמז שם שונאינו? דלמא ח"ו להיפך?". ותירץ השל"ה (שם): "אלא הענין הוא שאין שום רמז באכילת הפרי רק הפרי הוא סימן שיזכור האדם ויתעורר בתשובה ויתפלל על הדבר הזה. רצוני לומר: כשמשים רוביא על שולחנו ואכלו אז הוא לו למזכיר שיתפלל על שירבו זכויותינו, וכשרואה כרתי אז הוא למזכיר ורמז שיתפלל על הכרתת שונאינו. נמצא העיקר הוא ההתעוררות והתפילה ולאחר שהתפלל ואוכל דבר זה אז הוא רושם שתתקיים תפילתו... וכן לכל הפעולות וההמשכיות וכאשר יצטרך חסד ורחמים יתעטף לבנים. ולנו בזה ראיות ברורות מהכהנים שהמשכתם מצד החסד ובגדיהם בגדי לבן להורות על השלום... כלל העולה העיקר הוא התפילה ודברים אלו המה למזכיר ולהתעורר מלמעלה".

והוא הדין בעניינינו, החשיבות של ה'סימנים' היא לא עצם אכילת הפרי, אלא ההתעוררות והתפילה שהוא גורם, וכשם כן הם - סימן המעורר את האדם לתשובה ולתפילה על עניין הקשור לשמם. לאור זאת נראה שאף אם הגר"א, כתב טעם

המתאים יותר לאתרוגים כפירוש התוס', אין תמיהה כיצד בפועל אכל תפוחים של ימינו, שהרי העיקר הוא הכוונה, ובימינו תפוח עץ יוצר את אותה הכוונה הראויה. אמנם למבארים את דברי הגמ' - "ריח שדה תפוחים" כתפוחים שבימינו, כפי שהבאנו מ'בן יהוידע' לעיל, א"כ התפוח אינו תחליף אלא עיקר המנהג הנהוג מימות הגמרא, כרמז לברכת יצחק ליעקב, אך בסופו של דבר הכול אחד: הכול בא לעורר לתפילה על התגשמות ברכת האבות ועל חידוש שנה טובה ומתוקה.

יש להעיר, כי הגרסה "שתחדש עלינו שנה טובה" נכתבה לראשונה בדברי הראשונים המזכירים את תפוחי ימינו, זאת בגלל שלא שייך לומר יהי רצון זה על אתרוגים שהם דרים באילן משנה לשנה ואינם מבטאים את התחדשות השנה כמו התפוח שהוא פרי עונתי, ובוודאי שאינם מתוקים. לכן נראה שלמ"ד שבזמן הגמרא אכלו אתרוגים אמרו יהי רצון אחר. ו-ב'שדי חמד' מובא שהנוסח שאמרו היה יהי רצון שנהיה הדורים במצוות" או "שנוכה לקיים מצוות אתרוג" וכו'.

בין כך ובין כך מהרגע שהונהג לאכול את התפוח המצוי כיום, ממילא נמצאו לו עוד רמזים נוספים. שהרי גם הם מעוררים לתפילה וכוונה כהשל"ה דלעיל. וכך כתב ה'בן איש חי' (פרשת נצבים שנה א' סעיף ד') לאחר שכתב את הטעם שהביא הגר"א:

ועוד נראה לי בס"ד טעם אחר על פי מה שכתב בזה"ק, (פרשת שמיני, דף מ'), בפסוק (שה"ש ב', ה') "רפדוני בתפוחים" - תפוח אפיק חמרא, ומכיוון רעותא דלא יזיק חמרא, והינו דאוכלין תפוח אחר יין כדי שלא יזיק להם היין, ולכן מנהג בנ"א לתת תפוח לתוך כוס היין וכמו שכתוב בספרים. וידוע שהיין הם גבורות, ונמצא התפוח הוא מבשם הגבורות. ועתה בראש השנה, כל מגמתנו הוא לבסס ולמתק הגבורות, לכך אוכלים תפוח. ועוד נראה לי בס"ד טעם אחר - דאיתא בזה"ק (שם) כל הפירות שרשם במלכות, ורק התפוח שרשו בדוכרא שהוא סוד תפארת... וידוע מה שכתב רבינו האר"י ז"ל דחדשי הקיץ הם בנוקבא, שהיא סוד המלכות, מניסן ועד תשרי; וחדשי החורף מתשרי ועד ניסן הם בדוכרא שהוא סוד התפארת, ולכן בליל ראש השנה שהוא התחלת חדשי הדוכרא אוכלין תפוח ששרשו בדוכרא.

ושערי דרשות לא ננעלו...

ה. הקדמת האתרוג לשאר הסימנים

נשאר לנו לברר מדוע כתב מרן הרב קוק זצ"ל בסידור 'עולת ראיה', שמבין כל ה'סימנים' מברכים תחילה על התפוח, והרי בין ה'סימנים' ישנם פירות משבעת

המינים (תמר ורימון), ולכאורה היה צריך לפתוח בתמר (הקודם גם לרימון משום קרבתו ל"ארץ")! ואף בלוח א"י לגרי"מ טוקצינסקי זצ"ל כתב (באותיות הגדולות) שמתחילים בתפוח בדבש ורק בסוגריים (באותיות קטנות) העיר בשם הגרי"ח זוננפלד זצ"ל שיש להקדים את התמר לפי שהוא משבעת המינים. מנהג זה, הטעון בירור, רמוז כבר בדברי הטור (שם) שכתב: "ומזה רבו המנהגים... כמו באשכנז שרגילין לאכול בתחילת הסעודה תפוח מתוק בדבש", ומשמע שב"סימן" זה פתחו את הסעודה ואף הקדימו אותו לשאר הסימנים. וכפי הנראה, הטור סמך את דבריו על גרסתו בדברי הגמ' בכריתות: "אמר אביי, השתא דאמרת סימנא מלתא יהא איניש רגיל למיכל בריש שתא אתרוגא, קרי, רוביא, כרתי, סלקא ותמרי". מדברי הגמ' עולה שהתמר אינו הפותח את סימני החג, אלא האתרוג, ומכאן לכאורה למד הטור שאף כאשר התפוח מחליף את האתרוג, הוא קודם לכל שאר הסימנים. וא"כ קשה, כיצד הגמ' הקדימה את האתרוג לתמר?

כדי ליישב את המנהג, נעיין תחילה בדיני הקדמת שבעת המינים.

השו"ע (או"ח, ריא) כתב בסעיף א' שיש להקדים מין שבעה על פני שאר הפירות, אף על פי שהם חביבים יותר. אך מיד לאחר מכן, בסעיף ב', הביא את דעת הרמב"ם וכתב: "ולהרמב"ם אם היה מין אחד חביב לו יותר בין שברכותיהם שוות בין שאינם שוות בין שיש בהם ממין שבעה בין שאין בהם ממין שבעה מקדים החביב לו אז באותה שעה". וביאר המשנה ברורה (שם ס"ק יב-יג) שדעת הרמב"ם חולקת בשני דברים על האמור בסעיף א': א. חביב עדיף לעולם אפי' על פני שבעת המינים; ב. "חביב" משמעותו המין הנחשק לאכילה באותה שעה, ולא מה שחביב עליו בדרך כלל.

השו"ע אינו מכריע במפורש בין השיטות השונות, ולכן הט"ז (שם ס"ק א') כתב שאין שיעשה שפיר דמי, אך המ"ב (שם ס"ק יג) פסק שהעיקר כדעה הראשונה, להקדים את שבעת המינים, שהיא דעת רוב הפוסקים.

ונראה שהמנהג להקדים את התפוח על פני התמר על פי שיטת הרמב"ם והט"ז אינו קשה, שמכיוון שבאכילת התפוח בראש השנה יש עניין מיוחד על פי הסוד (ואף הגמ' הביאה אותו בראש הרשימה), נעשה התפוח "חביב" על האדם באותה שעה, ואם כן הוא קודם לשאר הפירות, ואפילו לפירות משבעת המינים.

אך תירוץ זה אינו מיושב לפי פסק המשנה ברורה כדעת השו"ע בסעיף א'. לכן נראה שמכיוון שהגמ' פתחה באתרוג דווקא, מסתבר שיש עניין להתחיל דווקא בו, ועל כן בו אנו פותחים. ולכן כדי שלא להיכנס למחלוקת הפוסקים בסדר הקדימות,

נראה שראוי להקפיד שלא להגיש אל השולחן את התמר ואת הרימון עד לאחר אכילת התפוח ושאר הסימנים (קרא, רוביא וכו'), ובוה יצא ידי כולם. [ואכן סדר הסימנים המופיע ב'עולת ראייה' זהה לסדר בגמ' בכריתות על פי גרסת הטור (כשהתפוח מחליף את האתרוג, כנ"ל) בהשמטת "קרי" שכנראה לא היה מצוי, ודו"ק].

ו. הקשר בין "ריח שדה תפוחים" לראש השנה

מאחר שראינו שה'עולת ראייה' ועוד פוסקים הקפידו לפתוח דווקא בתפוח, נראה שיש לתת את הדעת מהו עניינו ומדוע הוא כל כך חשוב. כפי שראינו לעיל, אכילת התפוח (או האתרוג) בראש השנה מרמזת על ריח שדה התפוחים שהריח יצחק כאשר יעקב בא 'לגנוב' את ברכת עשו. ננסה לשבר את האוזן בדרך פשוטה בסוד עמוק זה.

בגמ' בסנהדרין (לז, א) מובא דרשת ר' זירא על הפסוק: "וירח את ריח בגדיו" – אל תקרי בגדיו אלא בוגדיו. כביסוס לדרשה, מספרת הגמ' (שם) על שכניו הבריונים של ר' זירא, שהיה ר' זירא מקרבם כדי להחזירם בתשובה ורבנן היו מקפידים על כך, ובסופו של דבר, לאחר פטירת ר' זירא, אותם בריונים חזרו בתשובה. מכאן אנו למדים, שגם יהודים הנראים כלפי חוץ כבוגדים, אין זה אלא מעטה חיצוני, כבגד העוטף את האדם ומסתיר את פנימיותו, ובאמת גם הבוגדים הגדולים הרי הם טהורים וזכים בפנימיותם.

זהו הסוד הטמון בריח בגדיו של יעקב. יעקב נכנס להתברך מפי יצחק אביו כשהוא לבוש בבגדי עשיו. הסוד של ריח שדה התפוחים שהריח יצחק ברוח קודשו, משמעותו היא שהפנימיות הנסתרת גוברת על המעטה החיצוני האופף אותה. כוונתו של יצחק ברוה"ק הייתה שכשם שהברכה חלה על יעקב (כפי האמת הפנימית) למרות היותו עטוי במעטה חיצוני של בגדי עשיו, כך בברכתו לעתיד לבוא כל הפושעים הנראים בוגדים אך בפנימיותם מקננת נשמה יהודית טהורה, ושבגידתם היא רק חיצונית הבאה מהשפעות זרות של הגויים כבגד, אך אינה פנימית.

וכמעשה אבות סימן לבנים – גם אנו בראש השנה על ידי התפילה והכוונה שבאכילת התפוח אנו 'ממתיקים' את אותם רשעים מאחינו בית ישראל וחושפים את נשמתם היהודית, וכפי שדרש ריש לקיש (שם) שאפי' ריקנין שבך מלאים מצוות כרימון. בכך אנו מגלים שהחטאים הם רק חיצוניים אך לא טבועים בנפש פנימה. וכשם שיצחק בירך והתפלל על הרשעים בראש השנה, וכוונתו הייתה שלעתיד לבוא יתקרבו כל הפושעים ויחזרו בתשובה, אף אנו פותחים את "הסימנים" בתפילה זו.

כדי להבליט את הגישה הזו כלפי הרשעים, אנו מסמיכים לאכילת התפוח את אכילת הסמנים המביעים את יחסנו לגויים הרשעים, שחיצוניותם אכן תואמת לפנימיותם הרשעה, ולכן מתפללים שיכרתו שונאינו ושיסתלקו אויבינו. אך ביחס לאחינו הטועים יש לנו את הכוח למתק כל סירחון יהיה ריחו רע ככל שיהיה.

בראש השנה צריך להרים את המבט ולראות את הפנימיות המתוקה של הבוגדים הגרועים ביותר בישראל. ועל זה אנו אומרים ומתפללים "שתתחדש עלינו שנה מתוקה" – שגם היהודים הנראים מקולקלים ומרים ביותר יתמתקו על ידי גילוי פנימיותם, ובזכות תפילה זו אנו מקווים שתפעל בהם לקרבם לאבינו שבשמים.

דברים אלו תואמים לתפילה על הפושעים המובאת בתפילה זכה. וכן מובא בספר 'תפילה לדוד' (לרבי דוד עמר סי' רי"ב) בשם האר"י, שמראש השנה עד יום הכיפורים יש להוסיף באמצע ברכת השיבנו "יהי רצון מלפניך ה' או"א שתחתור חתירה מתחת כסא כבודך להחזיר בתשובה שלמה כל פושעי ישראל ובכללם תחזיר בתשובה שלמה את פב"פ", וזה מעין כל המתפלל על חברו הוא נענה תחילה. (דברים אלו הובאו ב'חזון עובדיה' ימים נוראים הל' סליחות סעיף כ"א). ועיין באריכות מאמרו של מו"ר הרב יעקב לבנון שליט"א בביאורו מדוע פותחים בתפוח תחילה, בספר 'לתשובת השנה' בשער ראש השנה מאמר 'פריו מתוק לחיכי', עמ' רכ"ג ואילך.

ז. סיכום

א. אכילת תפוח בדבש בראש השנה לא נזכרה בתלמוד, אלא בטור ובמהרי"ל כחלק מאכילת הסימנים בראש השנה.

ב. המקור לאכילת התפוח בראש השנה נרמז בפסוק: "וירח את ריח בגדיו... כריח השדה אשר ברכו ה'" וחז"ל דרשו: "כריח שדה תפוחים", ובזוהר מובא שהברכה של יצחק ליעקב היתה בראש השנה (הגר"א בביאורו לשו"ע).

ג. התוס' הביא בשם ר"ת ששדה תפוחים הכוונה לפרי אתרוג שהוא בעל ריח טוב וחזק, ולפי פירוש זה היה מקום לאכול בראש השנה פרי אתרוג כסימנים. ואכן בגמ' בכריתות על פי גירסת הטור "הסימן" הראשון שאכלו בראש השנה היה אתרוג.

ד. יש שכתבו שבגלל שהאתרוג לא היה מצוי בחז"ל לכן התחילו באכילת תפוח עץ, שנקרא בפי העם "תפוח", ואין קפידא בכך שאינו התפוח המקראי, מפני שהעיקר בסימנים הוא התפילה והכוונה.

ה. מצאנו עדויות שבא"י (שבה מצויים אתרוגים בראש השנה) נהגו לאכול אתרוגים בליל ראש השנה כאחד הסימנים. והוסיף הרב 'פרי האדמה' טעם לדבר, שזהו תיקון לחטא אדה"ר שאכל מעץ הדעת בראש השנה (למאן דאמר שהיה אתרוג) והברכה על הפרי (בתוספת יהי רצון) היא התיקון.

ו. על פי זה נראה להסביר שהסיבה שהגר"א נמנע מלאכול ענבים בראש השנה אינה מפני החשש למאן דאמר שעץ הדעת היה גפן, אלא מפני טעמים אחרים, על פי הנגלה והנסתר (כמפורט בסעיף ב').

ז. על פי הנ"ל, בא"י יש מקום להחזיר את אכילת האתרוג ל"סימנים" בראש השנה, וכן כתב ה'שדי חמד'.

ח. יש שהקפידו לפתוח את הסימנים בתפוח בדבש דווקא, למרות שאינו משבעת המינים (ומשמע שכך נהג מרן הרב קוק זצ"ל כמובא בסידור 'עולת ראיה', וכן מובא בלוח א"י לגרי"מ טיקוצ'ינסקי).

ט. נראה ליישב, או שהתפוח נחשב ל"חביב באותה שעה" בגלל חשיבותו המיוחדת בראש השנה, ופוסקים כהט"ז והרמב"ם שחביב קודם לשבעת המינים. וכדי לצאת ידי הספק ולנהוג ככל הדעות, יש להגיש אל השולחן את הרימון והתמר רק לאחר אכילת התפוח.

י. ויש שהקפידו לפתוח דווקא בתמר, שהוא משבעת המינים, ונהרא נהרא כפשטיה.

הרב יהושע ון דייק, רב בישיבת הגולן ורב הישוב רמת מגשימים